

WONEN AAN DE RAND VAN AMSTERDAM

ARCHITECTUUR-CULTUURUITSTAP

15 MAART 2019

PROGRAMMA

06:45	Verzamelen aan C-mine	
07:00	Vertrek bus	
09:45	Ontvangst met koffie/thee in bezoekerscentrum De Dageraad	p.6
10:15	Wandeling Van samenwerking tot coöperatie met auteur Ton Heijdra	p.7
	Bezoek aan Het Nieuwe Huis	p.8
12:00	Vertrek bus	
12:30	Bezoek aan woonproject Vrijburcht met architect Johan Vlug (VLUGP)	p.10
13:15	Lunch in café/restaurant Vrijburcht	
14:45	Vertrek bus	
15:00	Tentoonstelling Collective Comeback in Arcam	p.11
	Presentatie door curator Jelte van Koperen + vrij bezoek aan de tentoonstelling	
16:30	Vertrek bus naar Bijlmermeer	p.12
17:00	Bezoek aan klusflat Kleiburg met Peggy Totté	p.13
17:30	Vrije tijd bij De Kameleon	p.14
18:30	Vertrek bus	
21:00	Aankomst C-mine	

WONEN AAN DE RAND VAN AMSTERDAM

Deze architectuurtrip staat in het teken van het modernistisch en hedendaags erfgoed aan de rand van de stad Amsterdam en focust op wonen. Het programma wijkt dus af van de klassieke citytrip met de bezoeken aan de grachten van de binnenstad.

Amsterdam kent een lange geschiedenis wat betreft 'omgaan met woningnood'. Al meer dan 100 jaar vangt de stad grote golven van groei op: zo breidde de havenstad Amsterdam gestaag uit, met grachtengordels en nieuwe stadsdelen. Aan het eind van de negentiende eeuw woonden veel Amsterdammers nog onder onaanvaardbare omstandigheden. Nederland voelde de behoefte om een wettelijk kader te scheppen voor de volkswoningbouw en keurde de Woningwet in 1901 goed. Deze belangrijke wet verplichtte gemeenten om uitbreidingsplannen te maken en om een bouwverordening op te stellen die aangaf aan welke eisen de volkswoningbouw moest voldoen. Het eerste uitbreidingsplan dat in Amsterdam tot stand kwam was het 'Plan Zuid' van Berlage (1917).

Binnen de uitbreidingsplannen van Berlage is vooral de architectuur van de Amsterdamse School toonaangevend. Hun stijl werd toegepast op hele woonwijken, zoals de Rivierenbuurt. Je herkent deze stijl aan de baksteen, het decoratief metselwerk, gevels met versieringen, laddervensters en details van smeedijzer. De bouwstijl komt voort uit het expressionisme en leent esthetische elementen van jugendstil (art nouveau) en art deco. De ontwerpers hadden zowel aandacht voor het interieur als voor het exterieur van ieder gebouw. Ook het Nieuwe Huis is een appartementencomplex uit die periode. Het complex is opgericht als woongelegheden exclusief voor vrijgezellen, voor wie het destijds moeilijk was om een huis te vinden. Tot op vandaag kunnen hier enkel alleenstaanden een woning huren bij de coöperatie.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog raken zo'n 87.000 woningen verwoest en 43.000 woningen zwaar beschadigd. In de jaren '50 begint Amsterdam, net als de rest van Nederland, massaal met het bouwen van woningen. De stad breidt uit naar buiten en ontwikkelt aan de rand de modernistische woonwijk Bijlmermeer. Een groot deel van deze modernistische gebouwen zijn in de afgelopen 20 jaar afgebroken. Wij bekijken vandaag één succesvolle reconversie van de modernistische Kleiburflat.

Amsterdam blijft inspirerende woonprojecten optrekken. De stad zet volop in op de (her)ontwikkeling van verschillende zones in de stadsrand en stimuleert daarbij het Collectief Particulier Opdrachtgeverschap. We bezoeken het recente CPO-project Vrijburcht. Door een breed scala aan functies te combineren, doorbreekt Vrijburcht het karakteristieke beeld van de typische monofunctionele nieuwbouwwijk. Er zijn bedrijfsruimtes, zorgwoningen, een gemeenschappelijke tuin, kinderopvang, een café-restaurant, een theater, ...

De evolutie van het collectief wonen in Amsterdam komt tot slot in beeld in de tentoonstelling 'Collective Comeback - De terugkeer van collectieve architectuur in Amsterdam'. Met maquettes, tekeningen, foto's en films van iconische gebouwen, spiegelt Collective Comeback de collectieve architectuur van 50 jaar geleden aan die van nu.

De Dageraad

Burgemeester Tellegenstraat 128

1918-1923, Michel de Klerk
& Piet Kramer

© Klaas Schoof

De Dageraad, een woondorp in de stad, is iets meer dan 100 jaar geleden ontworpen door Michel de Klerk en Piet Kramer. De uit het baksteen gehakte letters 'juli 1918' op het gebouw herinneren hier aan. Het is één van de beroemdste bouwwerken in de stijl van de Amsterdamse School, met een opvallende golvende gevel.

De vereniging De Dageraad vormde een belangrijk onderdeel van de Nederlandse arbeidersbeweging en de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP). Wat in 1901 begon als een verbruikerscoöperatie waar arbeiders hun levensmiddelen kochten, groeide uit tot een woningbouwvereniging. In april 1921 startte de bouw van woningbouwcomplex De Dageraad als onderdeel van Plan Zuid.

Bij het ontwerpen van het Dageraad kregen de Klerk en Kramer opdracht om alle facetten van het straatbeeld te ontwerpen. Behalve de straatgevels ontwierpen zij ook de achtergevels en woningplattengronden. Dit zou bij latere opdrachten veranderen. Er werd een scheiding gemaakt tussen het ontwerp van de straatgevel, waarvoor een architect werd ingehuurd, en het ontwerp van de daarachter gelegen woningen, dat door een aannemer werd verzorgd. Deze scheiding zorgde ervoor dat de latere bouw in Amsterdamse School-stijl schertsend met 'schortjesarchitectuur' werd aangeduid.

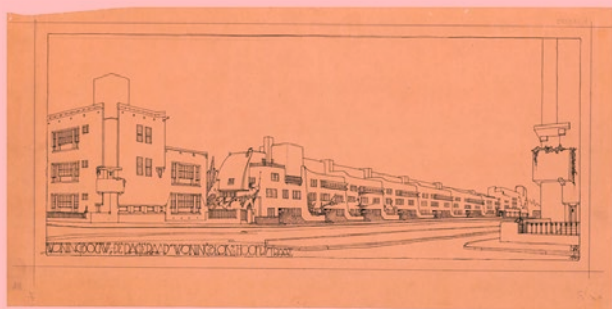
Het bezoekerscentrum van De Dageraad presenteert allerhande informatie over de architectuur en kunst van de Amsterdamse School in Plan Zuid, plus specifieke informatie over het Dageraadcomplex zelf.

VAN SAMENWERKING TOT COÖPERATIE

De jaren 1910 waren in het neutrale Nederland een periode van experiment. Terwijl de rest van Europa in brand stond, ontwikkelde Nederland nieuwe woonmodellen. Tussen 1915 en 1917 tekende Hendrik Petrus Berlage 'Plan Zuid' uit, een grote stedenbouwkundige ontwikkeling in het Zuiden van Amsterdam. Berlages Plan Zuid is een paradigma in de stedenbouw. Brede straten wisselen af met smalle straten en pleinen. Er is ruimte voor de tram, maar toch zorgt het plan voor een dense stedelijkheid. Corporaties hebben er samen met bevoegen architecten bijzondere woningbouw tot stand gebracht.

In Plan Zuid is de Amsterdamse school ruim vertegenwoordigd. De expressionistische gevels en mooie ornamenten zijn door de hele buurt herkenbaar. Een wandeling langs de pleintjes en ruime straten geeft een prachtig beeld van deze bijzondere periode. Gezien de Amsterdamse School zich met haar expressionistische inslag onderscheidde van Berlage, is het ergens ironisch dat Plan Zuid vooral ingevuld werd door architecten van de Amsterdamse School.

Het Nieuwe Huis

Roelof Hartstraat 50

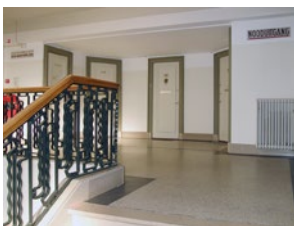
1927, Barend van den
Nieuwen Amstel

Het Nieuwe Huis, de eerste wooncoöperatie van Amsterdam, is in 1927 gebouwd als een flatgebouw voor alleenstaande mannen en vrouwen in Amsterdam. Het gebouw vormt een schoolvoorbeeld van de Amsterdamse School, en was zeer vernieuwend voor zijn tijd. In tegenstelling tot de vele eengezinswoningen, ging het hier om een experiment.

Het appartementencomplex maakt deel uit van Berlaages Plan Zuid en grenst aan een groot plein. De grotere maat van Het Nieuwe Huis met zijn zeven bouwlagen sluit perfect aan op de grote ruimte van dit plein. De samenhang tussen architectuur en stedenbouw is goed doordacht. Hoewel de hoofdgevel een expressieve en dynamische vormgeving heeft, geeft de symmetrie van de hoofdgevel rust aan het plein. De toren van Het Nieuwe Huis overbrugt niet alleen het schaalniveau tussen het gebouw en zijn omgeving, maar is ook het oriëntatiepunt van de wijk.

Het gebouw telde 188 appartementen, maar ook collectieve voorzieningen zoals een leeszaal, een restaurant, winkels met kantoor- en magazijnruimten, een postkantoor, een rijwielstalling en dakterrassen. Bewoners konden hulp invoeren voor huishoudelijk werk, of boodschappen laten leveren. Een staf van 35 man personeel stond ter beschikking. En de huur was zeker niet laag. De oorspronkelijke plattegrond van Het Nieuwe Huis is nog intact, met uitzondering van de leeszaal. Ook de bibliotheek en het postkantoor zijn nog steeds in gebruik.

Vandaag is Het Nieuwe Huis nog altijd een wooncoöperatie, exclusief voor alleenstaanden. Bij aanvang van de huur moet elke bewoner een aandeel kopen. Afhankelijk van de grootte van het appartement bedraagt dit 130 tot 230 euro. Het is uitdrukkelijk verboden om hier samen te wonen of onder te verhuren.

Vrijburcht

Amsterdam IJburg

2008, VLUGP & CASA
architecten

Vrijburcht is een multifunctioneel woon- en werkcomplex met gemeenschappelijke voorzieningen voor de bewoners en de buurt. Het is een CPO-project, waarbij CPO staat voor Collectief Particulier Opdrachtgeverschap. Aanleiding voor het project was de oproep - in 2000 - om plannen in te dienen voor 'collectieve zelfbouw' op het Steigereiland in de nieuwe wijk IJburg. Vrijburcht werd vooral op basis van het programma geselecteerd. Door de samenwerking van toekomstige bewoners, stad Amsterdam, Woonstichting De Key en de Rabobank is het project binnen vrij korte tijd en met beperkte financiële risico's gerealiseerd.

Vrijburcht telt 52 woningen van gemiddeld 100 m². Er zijn drie types woningen: appartementen, maisonnettes en atelierwoningen. Verder bevat Vrijburcht drie bedrijfsruimten, twee logeerkamers, een woongroep voor zes licht verstandelijk gehandicapte jongeren, inclusief een zorgwoning, een gemeenschappelijke knutselruimte, een fietsenstalling en een ondergrondse parkeerkelder.

Een groene binnentuin met serre vormt het hart van Vrijburcht. Verder zijn er een aantal voorzieningen die voor de hele buurt betekenis hebben, waaronder een kinderdagverblijf, een café met terras aan het water, een kanosteiger, een verenigingshaventje en een theater. Er is veel aandacht besteed aan de relatie binnen - buiten. Zo zijn alle werkruimten op de begane grond gebouwd, richting openbare ruimte. Drie van de vier zijden van het complex zijn autovrij, wat uitnodigt om te 'verblijven'. De kunstwerken aan de gevels van het complex en op de aangrenzende kade vergroten de herkenbaarheid van de plek en de buurt.

'Meer dan wonen achter je eigen voordeur' is het motto van Vrijburcht. Veel kan, weinig moet. Wonen op Vrijburcht is wonen aan het water, dichtbij de stad, maar met uitzicht, ruimte en lucht. Dit inspirerende project staat gepresenteerd op de tentoonstelling 'Collective Comeback - De terugkeer van collectieve architectuur in Amsterdam'.

Arcam

Prins Hendrikkade

2003, René Van Zuuk

© Berbe Rinders

Arcam, het Architectuurcentrum Amsterdam, ligt in het hart van de stad, aan de Prins Hendrikkade. Het gebouw is ontworpen door René Van Zuuk. Het is compact en sculpturaal, met drie lagen die door vides met elkaar in verbinding staan. Het Architectuurcentrum dankt zijn aparte uitstraling aan de aluminium bekleding, die over het dak tot aan de grond is gevouwen. Aan de waterkant bestaat de gevel over de volle breedte en hoogte uit glas.

Tentoonstelling Collective Comeback - De terugkeer van collectieve architectuur in Amsterdam

Momenteel loopt in Arcam de tentoonstelling 'Collective Comeback' over collectieve architectuur (nog t.e.m. 23/6/19). Zoals de titel van de tentoonstelling aangeeft, maakt collectief bouwen en wonen een comeback in de Amsterdamse architectuur. Net zoals in de periode 1965-1985, waarin architecten op grote schaal gedeelde ruimten en voorzieningen ontwierpen, focussen de architecten van vandaag weer op collectiviteit.

Vijftig jaar geleden vond er een omslag plaats: de welvaart nam toe en de woningnood nam af. Architecten konden zich op comfort richten en zetten hun zinnen op collectieve architectuur. Nu, een halve eeuw later, is collectief wonen opnieuw actueel. Compacte woningen met gedeelde voorzieningen bieden soelaas in een verdichtend Amsterdam. Steeds meer Amsterdammers wonen buiten het klassieke gezinsverband. Voor hen biedt collectieve architectuur een betaalbaar concept in de gespannen huizenmarkt.

© Maarten Nauw

In 'Collective Comeback' plaatst Architectuurcentrum Amsterdam deze twee golven van collectieve architectuur naast elkaar. Met maquettes, tekeningen, foto's en films van iconische gebouwen, spiegelt de tentoonstelling de collectieve architectuur van toen aan die van nu.

BIJLMERMEER

De Bijlmermeer is een modernistische wijk uit de jaren '60 aan de rand van Amsterdam. Deze wijk is volledig opgebouwd volgens de principes van de modernistische stedenbouw met een strikte scheiding tussen wonen, werken, recreatie en voorzieningen, tussen voetgangers en gemotoriseerd verkeer, ... Concreet was deze wijk ontworpen als 24 honinggraatflats die vrij staan in een groot groengebied. Ten tijde van verval in de binnenstad werd de Bijlmermeer gepromoot als een aantrekkelijk alternatief voor de middenklasse van Amsterdam.

Vanaf de jaren '70 raken de typische bloemkoolwijken van Nederland in trek en verhuist de middenklasse naar deze nieuwe laagbouwwijken. De gebouwen in de Bijlmermeer geraken niet meer gevuld, zelfs niet met de grote instroom van Surinamers in deze periode. De gevolgen voor de Bijlmermeer waren gigantisch. Vele woningen kwamen leeg te staan en de wijk verpauperde op een korte tijd. Vandalisme, drugsgebruik en andere kleine criminaliteit begonnen te overheersen, en de Bijlmermeer kreeg een slechte reputatie.

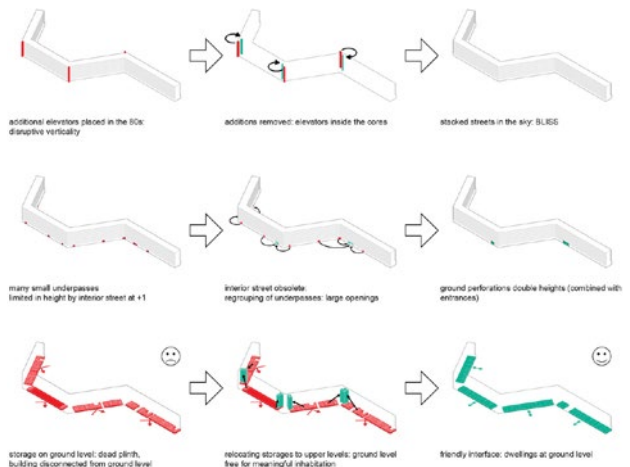
In 1994 is er de instorting van een vliegtuig in één van de gebouwen en wordt definitief besloten om een groot deel van de gebouwen af te breken. Meerdere masterplannen passeren de revue, niets lijkt de afbraak nog tegen te houden. Zo geschiedde, de meeste gebouwen zijn vervangen door laagbouwwijken, conform vele andere uitbreidingswijken in de Nederlandse steden. Slechts enkele typerende modernistische gebouwen, waaronder Kleiburgflat, zijn overeind gebleven.

DeFlat Kleiburg

Kleiburg

2012, NL Architects

In 2010 werd door de woningbouwcorporatie Rochdale de sloop van de Kleiburgflat aangekondigd. Nochtans was tijdens de grootschalige sloop- en nieuwbouwacties op de Bijlmermeer besloten om een aantal emblematische gebouwen te behouden. Kleiburg was een belangrijk monument van brutalistische betonarchitectuur, ontworpen door Ottenhof met 500 appartementen op 10 lagen. De aangekondigde sloop leidde tot groot protest en daarom besloot Rochdale om het gebouw voor 1 euro te verkopen. Het consortium 'De Flat' werd als gegadigde uitgekozen met het revolutionaire voorstel om van Kleiburg een klusflat te maken. NL Architects concretiseerde het concept klusflat in een architectuurontwerp. De architecten hebben het gebouw hersteld in zijn sublieme eenvoud. Zo is de oorspronkelijke betonstructuur terug zichtbaar gemaakt, net zoals de houten leuningen van de galerijen. Het horizontaal karakter van het gebouw is hersteld door de later toegevoegde liftkokers naar de kern van het gebouw te verplaatsen. De bergingen op het maaiveld zijn verhuisd naar de verdiepingen en hebben ruimte gemaakt voor een levendige plint met woningen en winkels.

Nieuwe bewoners konden een casco-flat kopen aan scherpe prijzen en zorgden zelf voor de inrichting en afwerking. Door een geslaagde verkoopcampagne waren de 500 flats op twee jaar verkocht. Het resultaat is een diverse groep nieuwe eigenaars, die in vier verenigingen het beheer op zich nemen. Dit grensverleggende project won de Mies van der Award 2017 en de Dutch Design Award.

De Kameleon

Kruitberghof

2006, NL Architects

NL Architects heeft in de Bijlmermeer ook een nieuwbouwproject gerealiseerd. Met De Kameleon - een XL woningblok met beneden een hele reeks winkels - kreeg een van de laatste verloederde stukken van de Bijlmer een opvallende invulling. Waar de oorspronkelijke Bijlmermeer kritiek kreeg vanwege de gescheiden functies - het leven speelde zich af buiten de openbare ruimte -, sloeg De Kameleon een nieuwe weg in.

De winkels liggen aan een straat waar winkelend publiek en verkeer met elkaar in contact staan. Boven de winkels is parkeerruimte voorzien met daarboven nog een extra laag parkeerruimte voor de bewoners. Nog hoger zijn 222 woningen op het geheel gestapeld. De gekreukte gevels en balkons aan de lange zijde geven een dynamisch beeld dat de lange lijn breekt.

Waar het wonen begint, ligt een grote binnentuin in het complex ingesloten. Het ontwerp - met centraal een waterpartij in de vorm van een bliksemschicht - is van Buro Sant en Co. Lichte berkenbomen en grassen contrasteren met de strakke stedelijke structuur. De tuin ligt bovenop de parkeergarage en is aan de noord-, west- en zuidzijde omgeven door vierlaagse woonblokken. Sommige woningen liggen direct met hun voordeur aan de tuin. De oostgevel van het gebouw telt 14 verdiepingen en heeft een enorm venster dat uitkijkt over de doorgaande weg. Door dit grote venster ontstaat de illusie dat je vanuit de tuin de metro in kunt stappen. Omgekeerd is het complex vanuit de metro ook duidelijk te zien en geeft het venster de buitenwereld een indruk van de binnenzijde van De Kameleon.

COLOFON

Architectuurwijzer (AW) is een culturele architectuurorganisatie. AW voert een dringend pleidooi om bewuster om te gaan met de ruimte waarin we leven.

In de voorbije 50 jaar hebben vooral vrijstaande woningen en gekoppelde woningen de boventoon gevoerd in Vlaanderen. Sinds 10 jaar zijn gestaag meer appartementsgebouwen gerealiseerd. Dat is ook nodig, gezien de roep om verdichting. Jammer genoeg gaat het vaak om grote en kleine vastgoedprojecten, waarin het economisch rendement van de projectontwikkelaar bepalend is. Qua woonkwaliteit kunnen deze appartementen de concurrentie met het wonen in een verkaveling nog niet aan. De pretfactor van het wonen is nog niet gegarandeerd.

In 2018-19 gaan we op zoek naar de uitdagingen en ambities van het collectief bouwen en wonen, en dat op een manier die betaalbaar is.

AW kan rekenen op de steun van Vlaanderen, Limburg, Genk, Hasselt, C-mine cultuurcentrum, Z33, UHasselt Architectuur en Kunst, de structurele sponsors cpe, Tarkett, Vandersanden en mediapartners A+ en Architectura.

Architectuurwijzer vzw
Postbus 80, 3500 Hasselt
info@architectuurwijzer.be
www.architectuurwijzer.be

